

למשמע השם עָשׂוּ בעובדיה
ולזיקה בין הנבואות על אדום בעובדיה ובירמיהו

1

הקשיים שציינו פרשנים בפסוק "איך נחפשו עשו נבעו מצפניו" (עובדיה ו) הם קשיים דקדוקיים, סגנוניים וענייניים. הקושי הדקדוקי בפסוק הוא באי-ההתאמה בין יחיד (עָשׂוּ) לרבים (נחפשו), ואילו הקושי הסגנוני - שבסופו של דבר הנו גם קושי ענייני - הוא בהקבלה נחפשו/נבעו, שאין בה ממבט ראשון חפיפה של נרדפות, ואין היא מוכרת ממקום אחר במקרא. קושי נוסף הוסיפו פרשנים שמצאו כי תחילת פסוק ז, "עד הגבול שלחוך", אינה הולמת את הפסוק ואף פוגמת במבנהו ובמשמעותו, ועל כן משכו אותה לסוף פסוק ו¹ ויצרו חרוז חדש: "איך נחפשו עשו/נבעו מצפניו/עד הגבול שלחוך". נראה לי שיש להוסיף לקשיים אלה קושי נוסף, והוא שאי-ההתאמה בין נחפשו לעָשׂוּ אינה רק דקדוקית, אלא גם עניינית. אם אנו מפרשים את עָשׂוּ כשם אדם, בנם של רבקה ויצחק ואחיו התאום של יעקב, כיצד יש להסמיך את נחפשו לאדם? ואף אם נתקן כדעת רבים לנחפשו על פי ירמיהו מט, י, הקושיה חוזרת למקומה: הפועל חשף בא במקרא בזיקה לעץ (יואל א, ז), ליערות (תהילים כט, ט), למים (ישעיהו ל, יד), לזרוע (ישעיהו נב, י; יחזקאל ד, ז), לשם (ישעיהו כ, ד), לשוליים (ירמיהו יג, כו) ולשובל (ישעיהו מז, ב). רק בפסוקנו ובפסוק המקביל בירמיהו (מט, י) נמצא חפשו/חשף בזיקה לעָשׂוּ.

אין לטעון שעָשׂוּ הוא אדום ולכן מדובר בארץ או בעם, וזאת מכיוון שהנביא מקיים הבחנה בשימוש בנבואה היחידה שבידינו: כשהוא מתכוון לארץ הוא מכנה

1. ראה למשל ב"צ ווינקאפ, ספר תרי-עשר (בתוך א' כהנא [עורך], תורה, נביאים וכתובים עם פירוש מדעי), קיוב תרס"ז, עמ' נה; W. Nowack, *Die Kleinen Propheten (HAT)*, Göttingen 1903², p. 181; J. A. Bewer, *Micha, Obadiah and Joel (ICC)*, Edinburgh 1911, pp. 22-24; T. H. Robinson, *Die Zwölf Kleine Propheten*, Tübingen 1964, p. 113; H. W. Wolff, *Obadiah and Jonah (Translated by M. Kohl)*, Minneapolis 1986, p. 50

אותה "הר עשו" (ארבע פעמים, בפסוקים ט, י, יט, כא), וכשהוא מתכוון לבני העם הוא מכנה אותם "בית עשו" (פעמיים, בפסוק יח). השם עֶשָׂו נזכר רק בסיפור בבראשית ובמקומות שעולה בהם זכרו של הסיפור ההוא (בדברים, ביהושע ובמלאכי), וכאמור, עֶשָׂו לכדו במשמעות "אדום" נמצא רק בפסוקו ובמקום המקביל בירמיהו.

את הקשיים שבפסוק ניסו הפרשנים לפתור בדרכים שונות. כבר הפרשנים המסורתיים של ימי הביניים ניסו לתרץ את הקושי הדקדוקי של יחיד (עֶשָׂו) מול רבים (נחפשו) בכך שמדובר ב"מטמוני עשו" (רד"ק)², או בניסוחו המפורט של תנחום הירושלמי, המציע שני פירושים לקושי זה, "מן הראוי להניח שחסר דבר במשפט מפני ש'נחפשו' נפעל רבים, ופירושו חיפשו ובלשו אחריהם במובן ויחפש בגדול החל (בראשית מד, יב). לפיכך כוונתו משכנות עשו ובדומה לזה, או בהיפוך סדר המילים, שהעניין יהיה ברור, לאמור איך נחפשו ונבעו מצפוני עשו"³. גם הפרשנים של ימינו אומרים: "נחשפו מצפוני עשו כי מצפוניו שלאחריו נמשך גם לפניו"⁴. פתרון אחר היה תיקון נחפשו ונחפש עֶשָׂו כ"אדום"⁵. אחרים פתרו את הקשיים בטענה שבשם עֶשָׂו יש שימוש דרמטיות, במשנה הוראה:⁶ השימוש בשם הפרטי עֶשָׂו מרמז גם לפועל "עשה", המקביל לפועל הערבי "עִשִׂי", שמשמעו "כיסה", הנמצא במקרא בכתובים אחרים.⁷ אחד

2. על פי מקראות גדולות.

3. ה' שי, פירוש תנחום בן יוסף הירושלמי לתרי"עשר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 102-103.

4. ויינקאפ (לעיל הערה 1), עמ' נה.

5. ראה למשל וולף (לעיל הערה 1), עמ' 35.

6. על משנה הוראה במקרא ראה E. König, *Stilistik, Rhetorik, Poetik in Bezug auf die*

biblische Literatur, Leipzig 1900, pp. 10-12; ד' ילין, כתבים נבחרים, כרך ב, ירושלים

תרצ"ט, עמ' 86-106 (=ע"צ מלמד [עורך], כתבי דוד ילין, כרך ששי, חקרי מקרא, ירושלים

תשמ"ג, עמ' 254-268); ר' גורדיס, "לסגולות המליצה בכתבי הקדש", ספר זיידל, ירושלים

תשכ"ב, עמ' 253-267; י' קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים תשכ"ה, עמ' 85-89; מ' פארן,

"על משנה הוראה במקרא", באר"שבע א (תשל"ג), עמ' 150-161; D. F. Payne, "Old

Testament Exegesis and the Problem of Ambiguity", *ASTI* 5 (1966-1967), pp. 48-

68; Y. Avishur, *Stylistic Studies of Word-Pairs in Biblical and Ancient Semitic*

Literatures, Neukirchen-Vluyn 1984, pp. 699-704; N. M. Bronznick, "Two

Unrecognized Cases at Talḥin", in S. R. Brunswick (ed.), *Studies in Judaica,*

Karaitica and Islamica Presented to L. Nomoy, Ramat Gan 1981, pp. 39-45

7. אהרליך פירש את נעשתה (במדבר טו, כד) על פי "עִשִׂי" בערבית במשמע "כיסה" ובהקבלה

לויקרא ד, יד, ראה A. B. Ehrlich, *Randglossen zur hebräischen Bibel*, Vol. II, Hildesheim 1909, pp. 166-167

; ואחריו ד' ילין, "הוראות נשכחות לשורשים עבריים",

לשוננו א (תרפ"ח), עמ' 19-20; י"א זליגמן, "יסודות איטולוגיים בהיסטוריוגרפיה

המקראית", ציון כו (תשכ"א), עמ' 156.

החוקרים, איתן, הציע להסביר את המילה עשו כ"כיסיה", "סתר", וגרס במקומו יֵעִשִׁים, היינו "מכוסים", "נסתרים", בהקבלה למצפוניו בפסוקנו ולמסתריו בספר ירמיהו.⁸ לנו נראה, בדומה לאיתן ולהולכים בעקבותיו, שאין לראות בשם עֶשׂו בראש ובראשונה שם עצם פרטי, אלא לכל היותר נרמז שם פרטי זה באמצעות שם העצם הכללי, ולא להפך. אנו מציעים לגרוס כאן שם עצם עש, שמשמעו "קן", בכינוי הגוף השלישי ברבים. שם זה במשמעות זאת נמצא במקרא ובלשון האכדית, והוא שכיח בלשון הערבית. את השם יש לנקד עֶשׂו (=עֶשׂוּ) במשמע "קניר".⁹

2

ואלה הראיות לביסוס פירושו: (א) פירוש זה הולם את הכתוב בפסוק ו בהקשרו; (ב) פירוש זה נותן מהלך רעיוני הגיוני לחרוז הנוצר ממשיכת הכתוב "עד הגבול שלחוך" שבתחילת פסוק ז לסוף פסוק ו; (ג) פירוש זה הולם את כל היחידה הספרותית (פסוקים א-ז) בהקשרה הענייני; (ד) המלה עש במשמע "קן" נמצאת במקרא, באכדית ובערבית; (ה) שימוש במילים נדירות, הקרובות ללשון העם שהנביא ניבא עליו, הוא תופעה מצויה בנבואות על הגויים. להלן יובאו טענותינו במפורט.

א. פירוש הכתוב בהקשרו. מבנהו הדרגתי של החרוז ברור, ולפי כללי התקבולת נחפשו מקביל לנבעו, עֶשׂו - למצפניו, והמילה איך נמשכת מן הצלע הראשונה לצלע השנייה.

ההקבלה נחפשו/נבעו כשני פעלים באותו גוף ובמשמעות קרובה עולה מאליה, אם על פי הקבלת השורשים חפש/בעה במשמעות "ביקש" לשניהם (בעה בארמית "ביקש"), ואם בשיכול אותיות על פי הכתוב המקביל בירמיהו "כי אני חשפתי את עשיר/גליתי את מסתריו" (מט, י), המביא אותנו לגרוס חשף/נבע במשמעות "נתגלה".¹⁰ אשר להקבלה השנייה, עשו/מצפניו, הרי שהופעת שם פרטי בצלע הראשונה ושם עצם בכינוי שייכות החוזר אליו בצלע השנייה היא אמנם אפשרית,

8. J. E. Eitan, *A Contribution to Biblical Lexicography*, New York 1924, pp. 57-58; חוקרים אחרים הלכו בעקבותיו, ראה J. Reider, "Etymological Studies in Biblical Hebrew", *VT* 4 (1954), pp. 291-292; וכן גם נ"ה טור-סיני, פשוטו של מקרא, כרך שלישי, ב, ירושלים 1967, עמ' 479.
9. על בעיית שיין ושיין ראה בעיקר W. Kiem, "Das Problem von ש im Altehebräischen und die kanaänäische Lautverschiebung", *ZDMG* 124 (1974), pp. 221-252; J. Blau, "'Weak' Phonetic Change and the Hebrew Šin", *HAR* 1 (1977), pp. 67-119.
10. ראה בפירושים הנוכחים בהערה מס' 1.

אך אינה תדירה במקרא. קושי זה, נוסף לקושי הדקדוקי של יחיד מול רבים, הביא רבים לפירושים ולתיקונים שונים. אנו מציעים מילה מקבילה למצפניו והיא עש, בכינוי זהה למילה מצפניו - היינו עֲשִׂיו במשמעות "קניו". לפי הצעתנו יהיה ביאור הכתוב: איך נחפשו, כלומר נתגלו, קניו שהתחבא בהם ושם בהם את מבטחו, איך נבעו הקנים שהצפינו אותו (על הזיקה לקן המופיע בפסוק ד ראה להלן).

ב. המהלך הרעיוני וההגיוני בפירוש החרוז. כאמור, רבים הציעו למשוך את תחילת פסוק ז, "עד הגבול שלחוך", לסוף פסוק ו כך שיתקבל חרוז תלת-צלעי: "איך נחפשו עשו/נבעו מצפניו/עד הגבול שלחוך". אלה שגרסו כך נתקשו בביאור הפועל שילח ובהסמכתו לכתוב בפסוק ו.¹¹ אם נכון פירושו שיש משמעו "קניו", נראה שהשילוח הולם את הפירוש, משום שמדובר בקן, ושילוח מן הקן הוא ביטוי שנמצא במקרא: "כעוף נודד קן משלח" (ישעיהו טז, ב). וראה גם את הופעת הפועל שילח בזיקה לקן בדברים כב, ו-ז. לפיכך משמעות החרוז התלת-צלעי המשוחזר תהא: איך נחשפו קניו של אדום, איך נתגלו מסתריו עד הגבול¹² בשעה שגורש והוכרח מן הקנים ומן המסתורים ששם את ביטחונו בהם.

ג. הפסוק בהקשרו הענייני ביחידה הספרותית (א-ז). הפירוש המוצע לפסוק ו הולם את כל היחידה הספרותית (פסוקים א-ז) וקושר את הפסוק בקשרים ענייניים ודקדוקיים אל היחידה כולה. היחידה פותחת בנושא הנבואה, "לאדום", ובכל היחידה באים כינוי גוף לאדום בלבד. אם אנו מבינים את עשו כשם פרטי, הרי שהוא שובר את הרצף. ואלה הצורות עם הכינויים בכל היחידה: עליה, נתתיך, אַתָּה, לְכָךְ, השיאך, שְׁכֵנִי, שבתו, בלבו, תגביה, קנך, אורידך, לך, נדמיתה, לך, עשו, מצפניו, שלחוך, בריתך, השיאוך, לך, שלמך, לחמך, תחתיך, בו. חלק מהכינויים באים בגוף שני וחלק בגוף שלישי, וכידוע חילופי גוף נהוגים בדברי הנבואה. כל הכינויים באים בלשון זכר, ורק פעם אחת באה לשון נקבה (עליה [פסוק א]).¹³ המשך הופעת הכינויים הרומזים לשם המופיע בפסוק הראשון

11. ראה בפירושים הנוכחים בערה מס' 1.

12. אפשר גם שהמילה הגבול משמעה "ההר", וגם זאת על פי הערבית "גבל" שמשמעו "הר". יש גם הטוענים שבמילה הגבול מרמז הכתוב לעיר "גבל" או ל"טור גבלא" כעיר או כאזור ידוע בדרום אדום, ויש המתקנים את הטקסט וגורסים "בעד הגבול" (=מעבר לגבול), ראה טור-סיני (לעיל הערה 8), עמ' 479.

13. עשרים ושלוש פעמים בא הכינוי המוסב על אדום בלשון זכר ביחידה ספרותית זו המונה שבעה פסוקים (וכן בכל הנבואה), ורק פעם אחת בא הכינוי בנקבה. רבים הרגישו בחריגה

של היחידה הספרותית מרתק אותה מן המילה הראשונה, "אדום", עד המילים האחרונות, "איך תבונה בו", ומשווה לה אמירה בנשימה אחת. פירוש עָשׂוּ כ"קָנְיוֹ" נסמך בין היתר גם על הזכרת הקן של אדום באמצע היחידה הספרותית: "ואם בין כוכבים שים קנך" (פסוק ד). לאחר הזכרת הקן טבעית הזכרתו בפעם השנייה במילה נרדפת לו.

ד. עֵשׂ בַּמִּקְרָא, באכדית ובערבית. קיומו של השם עֵשׂ בַּמִּקְרָא במשמע "קן" מקובל על חוקרים רבים, יש הממעיטים ורואים אותו רק בכתוב "בנה כעש ביתו וכסכה עשה נצר" (איוב כז, יח), ויש המוסיפים גם את איוב ד, יט ואת תהילים לט, יב.¹⁴

ייתכן שאף יש במקרא פועל שנגזר משם זה, בכתוב "עושו ובאו כל הגוים מסביב ונקבצו שמה הנחת ה' גבוריך: יעורו ויעלו הגוים אל עמק יהושפט" (יואל ד, יא-יב). בפסוק זה בא הפועל עושו בהקבלה לקב"ץ ובמשמעות דומה, ולפי זה

יוצאת דופן זאת, ותירצו אותה בתירוצים שונים. רד"ק אמר שהכינוי מוסב על ארץ אדום, ותנחום הירושלמי (לעיל הערה 3, עמ' 100) גרס "על אומת אדום". הפרשנים החדשים הציגו לתקן ולגרס "עליו" או אף "נעלה" (ראה BH). יש שקיימו את הנוסח, אך פירשו "עליה" ככתיב אחר במקום "עליו" בזכר (טור-סיני [לעיל הערה 8], עמ' 479). נראה לי שניתן להסביר את הקושי וליישבו בדרך אחרת. הכתוב המתחיל ב"קומו ונקומה עליה" נראה כלקוח משיר מלחמה, והוא מצוי גם בנוסח קרוב בספר ירמיהו "התקבצו ובאו עליה וקומו למלחמה" (מט, יד). אמנם בפסוק זה מירמיהו אין הוכחה לכך שהוא לקוח משיר מלחמה, אך קיומם של פרגמנטים שיריים אחרים בספר ירמיהו יש בו להוכיח זאת. בפרק ו, בקטע משיר מלחמה, נמצא הצירוף המופיע בנבואות עובדיה וירמיהו על אדום: "קדשו עליה מלחמה/קומו ונעלה בצהרים/אוי לנו כי פנה היום/כי ינטו צללי ערב/קומו ונעלה בלילה ונשחיתה ארמנותיה" (ירמיהו ו, ד-ה). קטע זה הנו קריאה לכיבוש עיר או לארץ, וראוי לציין שהכינוי הבא בהמשך הקטע, "ארמנותיה", מתייחס לעיר או לארץ זו, והוא כדוגמת הכינוי "עליה" בעובדיה.

14. אהרליך (לעיל הערה 7), כרך ט, עמ' 194-195, 288; E. Dhorme, *A Commentary on the Book of Job*, Leiden 1967, pp. 53-54, 395-396 (הופיע בצרפתית ב-1926). ויש המוסיפים נוסף לשני כתובים אלה גם את תהילים לט, יב, ראה א' כהנא, ספר איוב, תל-אביב תרפ"ח; G. R. Driver, "Difficult Words in the Hebrew Prophets", in H. H. Rawley (ed.), *Studies in Old Testament Prophecy Presented to T. H. Robinson*, Edinburgh 1950, p. 67. לעומת זאת בן-יהודה מייחד הוראת "קן" למילה עֵשׂ וק באיוב כז, יח. ראה א' בן-יהודה, מילון הלשון העברית הישנה והחדשה, כרך ט, ירושלים 1930; וכמוהו גם W. Baumgartner & J. J. Stamm, *Hebräisches und aramäisches Lexicon*, III, Leiden 1983, p. 848. J. Barr, *Comparative Philology and the Text of the Old Testament*, Oxford 1968, p. 144

ייתכן לפרש עושו במשמעות "היאספו", כלשון מקוצרת מלהיאספו אל הקן. כאמור, שם זה נמצא באכדית *ašašu*¹⁵, וכן שכיח הוא בערבית.¹⁶

ה. שימוש במילים נדירות בנבואות על הגויים. יתרה מזו, הזכרת המילה עש, שמצאונה באופן בטוח בספר איוב ובערבית, נראית טבעית אם נזכיר שנושא הנבואה הוא אדום. והרי בנבואות על הגויים נוהגים הנביאים להשתמש במילים שהן שימושיות כפי העם שהנבואה מופנית אליו, כמו למשל מילים ארמיות במשלי בלעם ומילים ערביות וארמיות בנבואה על ערב.¹⁷ לפיכך הזיקה לספר איוב, שרבים רואים בו חכמה אדומית או השפעה של חכמה אדומית,¹⁸ והתופעה של שימוש במילים זרות ונדירות ההולמות את ההקשר נראות כמבססות את הצעתנו לפירוש המילה עשו.

3

ההקבלה בין הפסוק בעובדיה לבין הפסוק בירמיהו הוזכרה לעיל פעמים אחדות, ועתה נדון בפרטיה. כידוע, בחלק מנבואות עובדיה - ביתר דיוק בפסקה הראשונה של הנבואה (פסוקים א-ז) - יש כתובים רבים המקבילים לנבואה על אדום בירמיהו מט, א-כב. הקבלה זו, המתבטאת בפסוקים, בשברי פסוקים, בצירופים ובמילים, הוזכרה ברוב הפירושים לספרים אלה, וכבר הובעו דעות שונות בשאלה האם הנבואה בעובדיה היא המקורית או זו שבירמיהו, או שמא שתייהן תלויות בנבואה קדומה.¹⁹ לענייננו נדון בהקבלה שבין עובדיה וירמיהו מט, י ונתעכב על השם עשו בנבואה זו של ירמיהו על אדום. הצבת שני הפסוקים זה כנגד זה מעלה שאין צל ספק באשר לזיקה בין שני הכתובים:

עובדיה ו	ירמיה מט, י
איך נחפשו עשו	כי אני חשפתי את עשו
נבעו מצפניו	גליתי את מסתריו

¹⁵ *The Assyrian Dictionary*, Chicago 1964, vol. A2, p. 422.

¹⁶ ראה במילונים לערבית.

¹⁷ ראה את דבריו של רבין על "משא דומא" ו"משא בערב" שבישעיהו כא, יא-טו; C. Rabin,

"An Arabic Phrase in Isaiah", *Studi sull'oriente e la Bibbia offerti al P. Giovanni Renaldi*, Geneva 1967, pp. 303-309; וראה גם י' אבישור, "שקיעין מספרות פיניקיה במשלי ג", שנתון א (תשל"ו), עמ' 23, הערה 33.

¹⁸ על השפעה ארמית וערבית בספר איוב ועל ההשערה בדבר מוצאו האדומי ראה בעיקר R. H. Pfeiffer, *Introduction to the Old Testament*, New York 1948, pp. 660-707 עמ' 678-683, ושם ביבליוגרפיה בנושא.

¹⁹ ראה בספרים הנזכרים לעיל בהערה 1.

לעניין הזכרת עֶשׂו, ברור שבירמיהו מדובר בשם פרטי, בעֶשׂו בן יצחק ורבקה, המסמל כאן את אדום. המשך הפסוק אינו מותיר ספק: "ונחבה לא יוכל שרד זרעו ואחיו ושכניו ואיננו". גם הזכרת עֶשׂו בפסוק אחר באותו פרק - "כי איד עשו הבאתי עליו עת פקדתי" (פסוק ח) - מראה שמדובר בעֶשׂו שהוא אדום. אם כן, מדוע עֶשׂו שבירמיהו ניתן לפרשו כאדום ואילו זה שבעובדיה לא? נראה לי שבעובדיה נמצאת גרסה מקורית של הפסוק, ודווקא היא הגרסה הקשה, ואילו זו שבירמיהו היא גרסה מעובדת ומאוחרת, שלא רק פירשה את המילה הקדומה עֶשׂו כעֶשׂו (=אדום), אלא גם הוסיפה ופיתחה את הפסוק הדו-צלעי שבנוסח המקורי בעובדיה - או התלת-צלעי שבנוסח שהציעו הפרשנים (ראה לעיל) - לחרוז מרובע שהכל ברור בו ואין בו כל קושי: "כי אני חשפתי את עשו/ גליתי את מסתיו/ונחבה לא יוכל/שרד זרעו ואחיו ושכניו ואיננו". הצלע האחרונה היא ארוכה ופרוזאית ומעידה על עיבוד. הצלע השלישית נראית כגיבוב פרשני למה שנאמר בשתי הצלעות הראשונות. גם הכתוב בפסוק ח, "כי איד עשו הבאתי עליו", נראה לי כשימוש משני, שלא היה בנבואה המקורית על אדום. בנבואת עובדיה מדובר במפורש על איד בני יהודה ולא על "איד עשו". "איד עשו" נראה כחזון לעתיד לבוא.

מכאן גם מסקנתנו שהנבואה בעובדיה אינה תלויה בנבואה שבירמיהו. ואם נוותר על האפשרות השלישית - ששתי הנבואות תלויות בנבואה קדומה, דבר שהוא אפשרי בעיניי - אזי אפשר לומר שהנבואה בירמיהו תלויה בזו שבעובדיה, ולא להפך. ההקבלות בין נבואת ירמיהו לנבואת עובדיה מצטמצמות, כאמור, לשבעת הפסוקים הראשונים בספר עובדיה, בעוד נבואת ירמיהו משתרעת על עשרים ושניים פסוקים. הפסוקים המקבילים בנבואת ירמיהו מפוזרים לאורך כל הנבואה, ולא נראה לי שעובדיה ליקט פסוקים ושברי פסוקים מנבואת ירמיהו וריכוז אותם בשבעה פסוקים, ולא הזכיר דבר מנבואת ירמיהו ביתר ארבעה-עשר הפסוקים שאחריהם. אין להעלות על הדעת שעובדיה החליף את נחשפו בנחפשו, את גליתי בנבעו ואת מסתיו במצפניו. ההפך מזה הוא הנהוג והשגור בידי מעתיקים - לפשט את הקשה והמוקשה.